

lange løb ovede han dog sin største indsats i sit eget land, for naar det saa længe forkætrede og omstridte begreb, den Weibullske skole, næsten var forsvundet ved hans død, skyldes det alene, at hans program havde sejret og hans lære var alment accepteret.

*Aksel E. Christensen*

De vigtigste afsnit af P. Chr. v. Stemanns virksomhed faldt i Sønderjylland som amtsassessor i Tønder 1920–26 og på Bornholm som amtmand 1934–60. To af de mest afgørende kapitler i Danmarks nyere historie ligger inden for disse tidsrum: Genforeningen og Besættelsestiden. Med skildringen af sit arbejde i 1920 og 1940–45 bringer v. Stemann betydningsfulde bidrag til dansk historie. Værket er: *P. Chr. v. Stemann: En dansk Embedsmands Odyssé, I–II*, (København 1961).

Beretningen om tiden 5.2.–14.7. 1920 gives på grundlag af en kortfattet dagbog. Citaterne derfra er sammenknyttet efter hukommelsen til en fremstilling skrevet i 1927 (bind I s. 37–68). Besættelsestiden i landets østligste grænseprovins fylder henimod 300 sider. Hertil kommer den anden besættelse: russernes, med yderligere 150 sider. På grundlag af oftest daglige indberetninger til indenrigsministeriet samt visse andre sager udarbejdede amtmanden i 1946 en meget fyldig beretning om alt, hvad han havde oplevet. Denne redegørelse på 850 maskinskrevne sider blev afleveret til Rigsarkivet. Den citeres – uden at der skelnes yderligere mellem selve de originale indberetninger og det i 1946 nedskrevne – i anførselstegn. Man må have lov at anke over denne uoverskuelige fremgangsmåde. Det afhænger kun af et par små gåseøjne (som let kan overses eller som *kan* være faldet ud), om man læser en samtidig indberetning eller erindringer, skrevet i 1960.

Bornholms stilling under Besættelsen var præget af isolation og forsyningsvanskeligheder og hertil de særlige problemer i de sidste måneder og dage. Illegalt var øen et meget vigtigt led i forbindelserne med Sverige, og modstandsbevægelsen gik stille med dørene.

Amtmanden var i høj grad henvist til at klare sig selv. Han klager stadig over manglende orientering fra København. En strengt fortrolig kongelig resolution af 4. 11. 1940 udnævnte ham til administrator med fuldmagt på bogstavelig talt alle områder, hvis Bornholm blev afskåret fra det øvrige land. Dette skete den 29. 8. 1943. Kontakt opretholdtes med ministerierne under resten af krigen, men det var v. Stemann, der havde de løbende afgørelser og

ansvar. Man kommer til at tænke på Wulfstans rejseberetning: »Bornholm var os på bagbord, det har sin egen konge«. Selv fortæller v. Stemann, at han i en tale efter befrielsen sagde, at han havde været som kejseren i Kinesiens land, der kan gøre alt, hvad han vil, for der er ingen rigsdag til. Han fortæller også om sit første besøg efter evakueringen af Rønne i maj 1945 i amtsgården, der da var besat af dødrukne russiske vagtposter. Oberst Strebekof havde sagt til ham, at han blot skulle sige: »Ja guvernør« (jeg er guvernøren). Men det hjalp nu ikke. Russeren, som han henvendte sig til, svarede: »Njet, njet, ja imperator!«

– Rækken af besættelsesperiodens tyske »Inselkommandanter« passerer revue, hver især skarpt og sikkert bedømt af den erfarne amtmand. De to sidste spillede den største rolle – og var de største modsætninger. Den ræsonnable og menneskelige *Morath* blev i marts 45 afløst af den selvhævdende, fanatiske og til slut desperate v. Kamptz, hvis dispositioner blev skæbnesvangre i dagene omkring 5. 5. 1945.

Kapitlet om kapitulationsspørgsmålet er værkets tyngdepunkt. Her har amtmand v. Stemann tilvejebragt et stort kildemateriale, som forelægges – nok med kommentarer og konklusioner, men alligevel i høj grad til læserens egen vurdering. Dette materiale består af kapitulationsdokumenter af 4.5. og 7.5. + Oberkommando der Wehrmachts befalinger derom 4.5., 5.5. og 7.5. – Erklæring af 22.5. fra Røde Armés Kommando. – v. Stemanns egen redegørelse (gåseøjnene omfatter s. 80–94, bind II), hvori indgår to dokumenter. – Det civile luftværns redegørelse. – Kommandant Moraths beretning af 4. 1. 1949 med v. Stemanns bemærkninger hertil af 8. 1. 1949 samt brev fra Morath af 1. 2. 49. – v. Kamptz' brev af 29. 2. 1960. – Dir. Ole Lippmanns udtalelser til »Politiken« 23.2. 1960. – Udtalelser af general Korotkov i maj 1960. – Endelig meget korte referater af samtaler med general Dewing og admiral Holt.

I forårmånederne 1945 rykkede russerne frem langs Østersøens sydkyst. Flygtninge, både civile og militære, bragt frem af allehånde fartøjer, strømmede ind over Bornholm. I slutningen af april hørte man store eksplosioner eller kanonader sydfra – »det lød aftenen igennem, som om nogen stød og ruskede i amtsgårdens store port. Billederne bevægede sig...« Inselkommandanten byggede forsvarsværker, beslaglagde ejendomme, materialer, skibe, biler, cykler, ja, jernbanevogne, hvoraf der skulle bygges et pansertog.

Og så kom det tyske sammenbrud. Faktorerne i spillet om kapitulationen i maj 1945 var følgende: amtmanden – tyskerne – det danske udenrigsministerium – englænderne – russerne. Man kan prøve at følge hver af disse faktorer.

Det havde været amtmandens plan, at endnu en af to magter skulle inddrages: *Sverige* eller *den Danske Brigade*. Tanken om svensk indgriben stammede fra tiden efter 29. august, da det danske militær blev sat ud af spillet, og byggede på erfaringer fra 1918–19 med tyske marinesoldater i Tønder. Beretningen om de forhandlinger, v. Stemann førte om sagen (nedskrevet kort efter befrielsen, verificeret gennem samtaler med forskellige medaktører) er grundig og slutter med at slå fast, at planen strandede i eftersommeren 1944 p. gr. a. modstand fra det kommende ministerium (Buhl). (I, 212). De forhandlinger, der senere og indtil kort før befrielsen førtes om en eller anden form for svensk indgriben (Jørgen Hæstrup: *Hemmelig Alliance II*, 307 ff) havde v. Stemann øjensynlig ingen føling med. – Hvad Brigaden angår, så havde man virkelig omkring 1. maj en afdeling klar til afskibning til Bornholm, men den fik kontraordre om at følge hovedstyrken til København.

Den 6. og 7. maj 1945, da man blot manglede nogen, tyskerne kunne kapitulere til («Mit indtryk af v. Kamptz var, at jeg kunne have fået ham til at kapitulere til *mig*, når der ikke var nogen englænder»), var det bittert, at disse planer ikke havde kunne virkeliggøres.

Straks efter budskabet om den tyske kapitulation fredag aften den 4. maj telefonerede *amtmanden* til direktør Svenningsen i udenrigsministeriet og henstillede, at man ikke glemte Bornholm, men sørgede for, at der kom engelske officerer med fuldmagt til at modtage kapitulation. Da han næste dag krævede standsning af de tyske befæstningsarbejder, lod v. Kamptz svare, at han ville overgive sig til englænderne, men at kapitulationen ikke gjaldt russerne. Mandag morgen erfarede amtmanden ankomsten den foregående dag af 800 mand veludrustede soldater, som skulle deltage i øens forsvar. Han ringede igen til København og anmodede om at få englændere over, men kunne ikke få nogen besked. Søndag aften var russiske observationsfly blevet beskydt fra et luftværnsbatteri ved Neksø. Det var et brud på tidligere aftaler, og under en forhandling mandag formiddag lovede Inselkommandanten, at der ikke mere skulle blive skudt. I øvrigt regnede han med, at Bornholm skulle være gennemgangsled for et meget stort antal soldater, som blev evakueret fra tyske lommer på Østersøkysten. Men der blev skudt samme formiddag fra Neksø-batteriet. Atter ringede amtmanden til udenrigsministeriet: der må aldeles omgående sendes engelske kontrolofficerer. Senere afsendes endnu to telegrammer – men da var luftangrebene allerede sat ind. Først Neksø, så Rønne, hvor ni mennesker blev dræbt. De tyske luftværnskanoner skød mod flyverne. Flere bombe-

menter fulgte i eftermiddagens løb. Kl. 16.30 kom meddelelsen om Tysklands fuldstændige kapitulation, og nogle timer senere nedkastede russiske maskiner flyveblade med opfordring til overgivelse og forhandling i Colberg næste dag kl. 10 (russisk tid, d.v.s. kl. 9 dansk tid). v. Kamptz meddelte, at han ikke ville besvare det russiske ultimatum og kun kapitulere til englænderne. Amtmanden ringede til København og bad om blot een englænder. Man svarede hen på natten, at den engelske general ingen afgørelse havde truffet. Rønne og Nekso blev evakueret, og onsdag morgen kl. 9.40 kom voldsomme luftangreb. – Det må indskydes, at general der Artilleri Wuthmann var ankommet til Bornholm den 5. med den opgave at befæste øens forsvar. Det var ham, v. Stemmann forhandlede med om onsdagen efter bombardementerne. Han var da beredt til at kapitulere.

I *den tyske lejr* var der her som andre steder to opfattelser: en moderat og en hård. Morath forblev på amtmandens indtrængende opfordring på Bornholm, efter at han var blevet afløst og lige til den bitre ende, men han havde ikke længere indflydelse i væsentlige sager. Det var v. Kamptz, der havde magten: »Jeg ser ham endnu for mig, siddende sammenbidt i sofaen på mit kontor og selvbevidst fremhævende, at, selv om der var tre generaler – for at jeg rigtigt skulle forstå det, rakte han samtidig tre fingre i vejret – var det dog ham v. Kamptz, der havde den øverste ledelse af alt, hvad der foregik her.« (om mødet den 7. maj).

Allerede i slutningen af marts havde han givet udtryk for, at det var tyskerne hensigt at holde Bornholm, hvis russerne bemægtigede sig hele Østersøkysten. 17. april erklærede han, at han slet ikke hørte under København, men under Østfronten. v. Stemmann har sat meget ind på at trænge til bunds i dette spørgsmål om v. Kamptz' stillingtagen. Den tyske kommandant har på een gang hævdet, at hans styrker stod i Danmark og derfor skulle kapitulere til englænderne – og at Bornholm hørte til Østfronten, hvor man fortsatte kampen lige til kl. 01.00 onsdag den 9. I admiral Dönitz' meddelelse om den almindelige kapitulation hed det i en tilføjelse om Kurland og Østpreussen: »Alle bis zum 9. Mai 1945 01.00 Uhr gegebenen Möglichkeiten zum Abtransport über See sind unter äussersten Anspannung aller Kräfte auszunutzen.« – v. Kamptz brød sine løfter om at forhindre beskydning af russiske fly. Den russiske kapitulationsopfordring mandag aften afviste han og skrev til modstandsbevægelsens regionschef: »Ich habe Befehl nur die Engländer auf Bornholm landen zu lassen«. Han har fundet støtte for sit standpunkt i en befaling fra O. K. W., hvori selve kapitulationsdokumentets ord (4. maj kl.

18.30): »The German Command agrees to *the surrender* of all German armed forces in Holland etc... and in Denmark, to the C. in the C., 21. Army Group.« (Montgomery). – gengives således: »Ab 5. 5. 45 08.00 Uhr deutsche Sommerzeit *Waffenruhe* gegenüber den Truppen des Feldmarschalls Montgomery.« Hertil kommer (iflg. Morath), at general Wuthmann ikke ville anerkende, at de nyankomne tropper overhovedet faldt ind under aftalen af 4. maj.

I *udenrigsministeriet* i København har man i dagene 4.–7. maj modtaget 7 henvendelser – nødråb fra Bornholm. Man har ladet opfordringen til at sende engelske officerer gå videre til general Dewing.

*Englænderne* – har de simpelthen glemt Bornholm i første omgang? Det er v. Stemanns opfattelse, at »Havde der i kapitulationsbetingelserne stået, at tyskerne i Danmark skal kapitulere til englænderne, men på Bornholm til russerne, havde han (v. Kamptz) rettet sig efter dette, og så var der ikke sket noget«. Var det senere forsigtighed overfor russerne, der var rykket langt forbi Bornholm langs Østersøen?

*Russernes* stilling stemmer hermed. I en officiel erklæring af 22. maj hedder det: »Øen Bornholm er en del af Danmark, og den er kun besat af vore tropper, fordi den ligger bag ved vor tyske okkupationszone.« – I dagene omkring 5. maj overfløj russiske observationsmaskiner Bornholm. I 1960 sagde general Korotkov til v. Stemann: »Årsagen til bombardementet af Rønne og Nekso var den tyske beskydning af de russiske observationsmaskiner over Nekso«.

Amtmand v. Stemann beskæftiger sig indgående med spørgsmålet om, hvorvidt der skulle have bestået særlige aftaler mellem England og Rusland om Bornholm – om en linie mellem interesserfærer, som Bornholm skulle ligge øst for. Han kommer til det resultat, at dette ikke har været tilfældet.

– Det er *embedsmanden*, der aflægger beretning. Om illegale forbindelser er der kun antydninger, som denne: »Selv havde jeg dagen før sendt noget illegalt til Sverige...«. Her kunne man nok ønske at få mere besked. – Om kaptajnløjtnant Hassager Christiansen, der den 28. 8. 1943 tog de første fotos af en tysk V 1-bombe og fik dem videresendt til England, har v. Stemann meget nyt at fortælle, og han beholdt kontakt med ham, efter at han var kommet til Sverige.

*Christian Tortzen.*